

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2015.27.221

Adam Głaz

CZYM JEST JEZYKOZNAWSTWO KULTUROWE?

Masataka Yamaguchi, Dennis Tay, Benjamin Blount (red.), *Approaches to Language, Culture, and Cognition. The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology*, Houndsmills, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2014, xii + 315 s.

Dyskusje terminologiczne dotyczące nauk badających relacje między językiem a kulturą mają już swoją historię – Jerzy Bartmiński uzasadniał preferowany przez siebie termin *etnolingwistyka* już w połowie lat 80. XX wieku¹, Piotr Chruszczewski opowiada się za terminem *językoznawstwo antropologiczne*², natomiast Janusz Anusiewicz mówił o *lingwistyce kulturowej*³. To właśnie ten ostatni termin, a właściwie jego angielski odpowiednik *cultural linguistics*, zyskał ostatnio dużą popularność w kulturowo zorientowanym językoznawstwie zachodnim – czego przykładem jest omawiana tu publikacja.

Cultural linguistics to jednak coś nieco innego niż lingwistyka kulturowa według Anusiewicza – co ciekawe (ale i nieco mylące), zakres i metody działania lingwistów na tym obszarze nie wynikają z semantyki samego terminu. O językoznawstwie kulturowym, według redaktorów tomu (patrz *Introduction*) mówimy wtedy, gdy języki postrzegane są jako systemy pojęciowe⁴, gdy wzbogacamy relację język–kultura o wymiar kognitywny i poruszamy się w ramach wzajemnych wpływów języka, kultury i ludzkiego poznania. Wymaga to zatem połączenia sił lingwistyki antropologicznej (a także antropologii kulturowej) i lingwistyki kognitywnej. Początki tego sposobu myślenia sięgają co prawda dziewiętnastowiecznych prac Humboldta, a następnie Sapira i Whorfa oraz wielu późniejszych autorów,

¹ Jerzy Bartmiński, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent”, nr 26 (1986), s. 16–22; w zmienionej wersji jako rozdz. 2 w tegoż: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, Sheffield i Oakville, CT: Equinox, 2009/2012.

² Piotr P. Chruszczewski, *Językoznawstwo antropologiczne: zadania i metody*, Wrocław: Polska Akademia Nauk, Oddział we Wrocławiu, 2011.

³ Janusz Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa: zarys problematyki*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.

⁴ Redaktorzy idą tu za głosem Rogera Keesinga (*Anthropology and linguistics*, [w:] Martin Pütz [red.] *Thirty Years of Linguistic Evolution: Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1992, s. 593–609).

lecz zostały wyraźnie określone w książce Gary'ego Palmera *Toward a Theory of Cultural Linguistics* (1996)⁵, którą to publikację uznaje się za początek rozwijania lingwistyki kulturowej w tym właśnie sensie. Według tego autora językoznawstwo kulturowe powstało dzięki zbliżeniu trzech tradycji: antropologii językowej w duchu Franza Boasa (język odzwierciedla i wpływa na ludzkie myślenie i kulturę), etnosemantyki (kultury różnie organizują i kategoryzują różne obszary wiedzy) i etnografii mówienia (komunikacja jest kulturowo zróżnicowana). Poruszając się w tych trzech obszarach, staramy się dociec punktu widzenia rodzimego użytkownika języka, co postulował już Bronisław Malinowski. Po wzbogaceniu tych tradycji o odkrycia lingwistyki kognitywnej, jak sugeruje Farzad Sharifian (autor jednego z rozdziałów, patrz niżej), rozróżniamy *cultural linguistics* (małymi literami – to ogólnie badanie relacji między językiem a kulturą) i *Cultural Linguistics* (wielkimi literami – jako nazwa dyscypliny, korzystającej z dokonań współczesnego kognitywizmu).

Jaką rolę pełni w tym przedsięwzięciu omawiany tom? Dwojaką: w niektórych rozdziałach teorie, koncepcje i metody językoznawstwa kognitywnego stosowane są do zagadnień antropologii lingwistycznej, w innych postuluje się wzbogacenie lingwistyki kognitywnej o analizę dyskursu i interakcji, a w ten sposób umocnienie jego empirycznej strony⁶. Brakuje jednak, jak zaznaczają sami redaktorzy, rozdziału bezpośrednio dotyczącego zasady relatywizmu językowego. Wybór danych do analizy jest także dosyć szczególny: pochodzą one z dwóch języków zachodnich (angielskiego i francuskiego), a poza tym z kantońskiego, japońskiego i perskiego (krótko wspomniane są niektóre języki australijskich Aborygenów). Jest to zatem zestaw zapewne bardziej odzwierciedlający charakter kręgów naukowych, w jakich obracają się redaktorzy tomu, niż faktyczny stan badań w omawianym zakresie.

Spośród wielu przewijających się w książce pojęć, da się wyodrębnić cztery motywy przewodnie: *modele kognitywno-kulturowe* (*cognitive cultural models*), oparte na *schematach kulturowo-pojęciowych* (*cognitive cultural schemas*) funkcjonujących w danej *języko-kulturze* (*linguaculture* w ujęciu Michaela Agara⁷ lub wcześniejsze *linguaculture* Paula Friedricha⁸), i składających się na obecny w nim obraz świata (*world view, worldview* lub *picture of the world*). Na tych pojęciach opiera się językoznawstwo kulturowe w rozumieniu określonym powyżej. Rozwój, główne założenia i postulaty tego podejścia omawia Farzad Sharifian (Monash University, Australia)⁹ w rozdziale *Advances in Cultural Linguistics*, do jego (tego podejścia)

⁵ Gary Palmer, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin: University of Texas Press, 1996.

⁶ Nacisk na kulturę i cechy interakcji językowej w analizach kognitywistycznych postulowano już wcześniej (prace Dirka Geeraertsa, Zoltána Kövecsesa, George'a Lakoffa i Marka Johnsona czy RONALDA LANGACKERA).

⁷ Michael Agar, *The intercultural frame*, „International Journal of Intercultural Relations”, nr 2 (1994), s. 221–237.

⁸ Paul Friedrich, *Language, ideology, and political economy*, „American Anthropologist” 91 (1989), s. 295–312.

⁹ Autor to obecnie jedna z czołowych postaci językoznawstwa kulturowego, redaktor naczelny nowo powstałego czasopisma „International Journal of Language and Culture”.

kluczowych pojęć zaliczając także *kategorie kulturowe*, *metaforę kulturowo-pojęciową*, *rozproszone poznanie* (*distributed cognition*) czy język jako bank pamięci wspólnotowej (*collective memory bank*¹⁰).

Sharifian ciekawie rozróżnia kategorie i schematy kulturowe (właściwie: kulturowo-pojęciowe). Na przykład ślub jako kategoria kulturowa to wydarzenie stojące w pewnej relacji do zaręczyn czy chodzenia ze sobą, natomiast kulturowy schemat ślubu obejmuje wszystkie inne aspekty tego wydarzenia, role pełnione przez uczestników, wzorce zachowań, wzajemne oczekiwania itp. Kategorie tworzą sieci i hierarchie (jedzenie to kategoria, a stek to element tej kategorii). Kategorie mogą być wyrażane nie tylko słowami, lecz w niektórych językach np. klasyfikatorami nominalnymi, które dzielą rzeczowniki (i określane przy ich pomocy obiekty) na podkategorie, co z kolei odzwierciedla obraz świata danej społeczności. Przykładem australijski język murrinth-pata (s. 108–109):

Kalsyfikikator nominalny	Rodzaj obiektu
<i>Kurdu</i>	my (nasi ludzie) i ich duchy
<i>Ku</i>	inni ludzie, inne istoty ożywione i wszystkie ich wytwory
<i>Kura</i>	cieczki pitne (świeża woda) i woda w stanie wolnym (deszcz, rzeka)
<i>mi</i>	kwiaty, owoce, warzywa i odchody
<i>thamul</i>	włócznie
<i>thu</i>	broń służąca do ataku (broń obronna należy do <i>nanthi</i>), grzmoty, błyskawice, karty do gry
<i>thungku</i>	ogień i zbliżone zjawiska
<i>da</i>	miejsca i pory roku (np. „pora suchej trawy”)
<i>murinth</i>	mowa, język i zjawiska pokrewne (pieśni, informacje)
<i>nanthi</i>	wszystko inne

Sharifian omawia też trzy obszary zastosowań językoznawstwa kulturowego: określenie charakteru różnic między odmianami języka, przyczyny nieporozumień międzykulturowych i metaforę w dyskursie politycznym. W podsumowaniu rozdziału autor definiuje język jako repozytorium konceptualizacji kulturowych z różnych okresów życia danej społeczności, przechowujące owe konceptualizacje dla następnych pokoleń.

Innym kluczowym tekstem w zbiorze jest moim zdaniem podsumowujący rozdział autorstwa jednego z redaktorów, Benjamina Blounta (USA), *Situating Cultural Models in History and Cognition* (Miejsce modeli kulturowych w historii i zdolnościach poznawczych człowieka). Blount przedstawia rozwój koncepcji modeli kognitywno-kulturowych pod kątem następujących pytań:

(1) Z czego są one zbudowane? Odpowiedź: z mniejszych jednostek percepcyjnych – schematów, które powstają na skutek poznawczej zdolności do zauważania podobieństw i generalizowania na podstawie powtarzających się przypadków (ludzkich zachowań, czynności, wydarzeń).

¹⁰ N. Thiongo, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, London: Heinemann, 1986.

(2) Jak zorganizowana jest w umyśle wiedza wchodząca w ich skład? Prawdopodobnie mamy do czynienia z zagnieżdżeniem, hierarchiami i wiązaniem sekwencyjnym różnych modeli, aktywowanych w trakcie interakcji równocześnie i w różnych konfiguracjach.

(3) Jaka jest rola słów kluczowych w przetwarzaniu informacji zawartej w modelach kognitywno-kulturowych? Wskazują one, które aspekty wiedzy są „obsługiwane” przez modele; łączą to, co w umyśle, z tym, co w świecie.

(4) Na jakiej zasadzie modele są wspólne (*shared*) członkom wspólnoty? Jak ma się owa wspólna wiedza do wiedzy indywidualnej?

(5) Czy modele podlegają selekcji naturalnej?

(6) Jaka jest w ich kontekście rola leksyki?

(7) Wreszcie, czy modele kognitywno-kulturowe są głęboko osadzone w ludzkim poznaniu, czy jedynie służą „powierzchniowo” do prowadzenia rozmów?¹¹ Według Blounta bardziej prawdopodobna jest ta pierwsza sytuacja: modele są dosyć trwałe w sensie historycznym, ich zmiana może być dla jednostki kosztowna społecznie.

Pozostałe rozdziały książki są przykładami eksploracji różnych podobszarów językoznawstwa kulturowego. Ronald Langacker (San Diego, USA), korzystając z koncepcji kulturowo kształtowanego, ucieleśnionego poznania (*embodied cognition*) oraz kulturowego osadzenia (*cultural embeddedness*) języka, wykazuje, iż gramatyka i leksykon tworzą kontinuum struktur symbolicznych w równym stopniu osadzonych w procesach poznawczych i w kontekście kulturowym. Dirk Geeraerts (Leuven, Belgia) proponuje onomazjologiczne podejście do nazw emocji z perspektywy kognitywistycznej, historycznej i kulturowej. Kam-yiu S. Pang (Makau, Chiny), inaczej niż Geeraerts, stosuje podejście semazjologiczne, rekonstruując zmiany znaczeniowe pewnego utartego wyrażenia w kantońskiej odmianie języka chińskiego. Debra J. Occhi (Międzynarodowe Kolegium Miyazaki, Japonia) analizuje japońską koncepcję „ja”, powstałą (lub nieprzerwanie powstającą) na styku religijnego animizmu i antropomorfizacji, tradycyjnej sztuki i współczesnego dyskursu. We współautorskiej pracy Gary B. Palmer (Las Vegas, USA), Jennifer Thompson (bez stałej afiliacji), Jeffrey Parkin (Las Vegas) i nieżyjąca już Elizabeth Harmon stawiają tezę, iż język jako proto-gramatyka mógł powstać u *homo heidelbergensis*, gatunku człowieka pochodzącego z Afryki i żyjącego między 800 a 130 tys. lat temu (czyli przed *homo sapiens*, który rozwinął się między 400 a 250 tys. lat temu). Ta ciekawa hipoteza oparta jest jednak na dowodach pośrednich i nie wykracza poza poziom spekulatywny. Kuniyoshi Kataoka (Uniwersytet Aichi, Japonia), analizując rozmowę na temat wypadku wysokogórskiego między dziewięcioma japońskimi alpinistami, pokazuje, na czym polega intersubiektywne konstruowanie przestrzeni. Kluczowe jest tu pojęcie perspektywy, negocjowanej w interakcji, a wynikającej m.in. z wiedzy i doświadczenia rozmówców. Masataka

¹¹ Jak twierdzi John Gatewood (*Personal knowledge and collective representations*, [w:] D. B. Kronenfeld, G. Bennardo, V. C. de Munck i M. D. Fischer (red.), *A Companion to Cognitive Anthropology*, New York: Wiley-Blackwell, 2011, s. 102–114), według którego ludzie dzielą tę samą kulturę, jeśli posiadają te same lub zbliżone sposoby mówienia o niej (wystarczy znać nazwę jakiegoś drinka, by o nim mówić w podstawowym zakresie – np. by zamówić drink w lokalu).

Yamaguchi (University of Queensland, Australia) dokonuje próby syntezy pojęć stereotypu (w rozumieniu Putnama) i prototypu jako kulturowych konstruktów dyskursywnych. Lionel Wee (Uniwersytet Narodowy w Singapurze) łączy społeczne i poznawcze aspekty metaforyzacji, wzbogacając teorię metafory pojęciowej o aspekt kulturowy. Dennis Tay (Uniwersytet Politechniczny w Hong Kongu) omawia rolę poznawczych aspektów metafory w zachowaniach werbalnych pacjentów seansów psychoterapeutycznych. Wnioskuje, iż metafora to opisowe zbliżenie się do własnych problemów i okoliczności, w jakich znajduje się pacjent, zostawiające miejsce na alternatywne interpretacje.

Tom zawiera także bardzo przydatny glosariusz, co nie jest częste w publikacjach zbiorowych, oraz dobrze wykonany indeks nazwisk i pojęć.

Książka pod redakcją Yamaguchiego, Taya i Blounta jest z pewnością potrzebna – dla środowiska lubelskich (szerzej: polskich) etnolingwistów cenne jest zwłaszcza nakreślenie tła historyczno-naukowego współczesnej lingwistyki kulturowej oraz zdefiniowanie jej jako dyscypliny naukowej.

Tom jest spójny treściowo; oprócz omówionych powyżej, pojęcia i zagadnienia przewijające się przez poszczególne rozdziały to etnopoetyka (Occhi i Yamaguchi), onomazjologia i semazjologia (Geeraerts i Pang), intersubiektywność (Palmer, Kataoka i Yamaguchi), pozyskiwanie danych z Internetu (Wee, Pang i Tay), pojęcie „ja” (*self*; Pang i Occhi), zagadnienia biologiczno-ewolucyjne (Palmer i in. oraz Blount), model „wzbogaconego leksykonu” (Langacker i Blount), teoria humoralna jako model kulturowy (Geeraerts i Blount) i inne.

Książka ma też swoje słabe strony: miejscami niejasno napisany wstęp, lapsusy takie, jak tłumaczenie *ignotum per ignotum* (np. odwołanie do definicji kultury jako „wspólnej wiedzy”¹² dzielonej przez społecznie-kulturowo określoną grupę ludzi), brak stron niektórych artykułów przywoływanych w bibliografiach. Ogólna ocena koncepcji i treści tomu, a także estetyki jego wydania, jest jednak zdecydowanie pozytywna.

¹² Według Warda Goodenougha, *Cultural anthropology and linguistics*, [w:] P. Gavin (red.), *Report of the Seventh Annual Roundtable on Linguistics and Language Study*, Washington, DC: Georgetown University, 1957, s. 167–173.